

बार्हस्पत्यो भरद्वाजः। इन्द्रः। त्रिष्टुप्, १५ द्विपदा त्रिष्टुप्

पिबा सोममभि यमुग्र तर्द ऊर्वं गव्यं महि गृणान इन्द्र।

वि यो धृष्णो वधिषो वज्रहस्त विश्वा वृत्रममित्रिया शवौभिः ॥ ६.०१७.०१

उग्र- उद्गूर्ण। इन्द्र- परमेश्वर। इदि परमैश्वर्ये। मेघानां पर्जन्यस्य वृष्टेः कारणभूता या ईशानशक्तिरस्ति सैवेन्द्र इत्याधिभौतिके। आध्यात्मिके तु इन्द्रियाणां विषयवासनानां या शक्तिश्चित्ते वशीकरोति तस्या देवतेन्द्रः। गृणानः- स्तुतः सन्। महि ऊर्वं गव्यम्- चिद्रश्मिसमूहम्। तर्दः- प्रकाशितवानसि। सोमम्- रसम्। अभि- आभिमुख्येन। पिब- अनुभव ॥१॥

स ई पाहि य ऋजीषी तरुत्रो यः शिप्रवान्वृषभो यो मतीनाम्।

यो गोत्रभिद्वज्रभृद्यो हरिष्ठाः स इन्द्र चित्रां अभि तृन्धि वाजान् ॥ ६.०१७.०२

यः। ऋजीषिः- आर्जवसम्पन्नः। तरुत्रः- तारकः। यः। शिप्रवान्- शोभननासिकोपलक्षितप्राणसम्पन्नः। यः। मतीनाम्- शुद्धमननानाम्। वृषभः- वर्षकः। यः। गोत्रभित्- गिर्युपलक्षितजडभेदकः। वज्रभृत्- वज्रपाणिः। हरिष्ठाः- प्राणाश्वस्थः। स त्वम्। ईम्- एतं रसम्। पाहि- अनुभव। इन्द्र- ईशनाधिदैवत। वाजान्- अन्नानि। अभि- आभिमुख्येन। तृन्धि- प्रकाशय ॥२॥

एवा पाहि प्रलथा मन्दतु त्वा श्रुधि ब्रह्म वावृधस्वोत गीर्भिः।

आविः सूर्य कृणुहि पीपिहीषो जहि शत्रूरभि गा इन्द्र तृन्धि ॥ ६.०१७.०३

एव- इत्थम्। प्रलथा- पुराणमार्गेण। पाहि- रसमनुभव। त्वा- त्वाम्। मन्दतु- आनन्दयतु। ब्रह्म- मन्त्रम्। श्रुधि- शृणु। उत- अपि च। गीर्भिः- वाग्भिः। वावृधस्व- वर्धस्व। सूर्य- सवितारमात्मानमित्यध्यात्मिके। आविः कृणुहि- प्रकटय। इषः- सदिच्छाः। पीपिहि- प्यायय। शत्रून्- रिपून्। जहि- नाशय। गाः- धेनूपलक्षितचिद्रश्मीन्। इन्द्र। अभि तृन्धि- प्रकाशय ॥३॥

ते त्वा मदा बृहदिन्द्र स्वधाव इमे पीता उक्षयन्त द्युमन्तम्।

महामनूनं तवसं विभूतिं मत्सरासौ जर्हन्त प्रसाहम्॥ ६.०१७.०४

त इमे । पीताः- अनुभूताः । मदाः- हर्षकरा रसाः । स्वधावः- आत्मवन् । इन्द्र । त्वा- त्वाम् ।
द्युमन्तम्- दीप्तिमन्तम् । बृहत्- अत्यन्तम् । उक्षयन्त- सेचयन्तु । महाम्- महान्तम् । अनूनम्-
अन्यूनम् । तवसम्- बलिनम् । विभूतिम्- विभुम् । प्रसाहम्- शत्रुविभावुकम् । मत्सरासः- रसाः ।
जर्हन्त- हर्षयन्ति ॥४॥

येभिः सूर्यमुषसं मन्दसानोऽवासयोऽप दृहानि दद्रत्।

महामद्रिं परि गा इन्द्र सन्तं नुत्था अच्युतं सदसस्पारि स्वात्॥ ६.०१७.०५

येभिः- यैर्हर्षकरैः रसैः । मन्दसानः- दृष्टः । सूर्य- सवितारमात्मानम् । उषसम्- प्रभातीं विद्याम् ।
अवासयः- न्यवासयः । दृहानि- दृढानि बन्धनानि । अप दद्रत्- अदारयः । इन्द्र । गाः-
चिद्रश्मीन् । परि- परितः । सन्तम्- भवन्तम् । अच्युतम्- च्युतिरहितम् । महाम्- बृहन्तम् ।
अद्रिम्- गिरिमेघोपलक्षितजडम् । स्वात्- स्वकीयात् । सदसः- स्थानात् । परि नुत्थाः-
अनुदः ॥५॥

तव क्रत्वा तव तदंसनाभिरामासु पक्वं शच्या नि दीधः।

और्णोर्दुरं उस्त्रियाभ्यो वि दृहोर्दूर्वाद्वा असृजो अङ्गिरस्वान्॥ ६.०१७.०६

तव- ते । क्रत्वा- प्रज्ञया । तव- ते । दंसनाभिः- दशनैः । आमासु- अपक्वासु । पक्वम् । शच्या-
प्रज्ञया । नि दीधः- धारयसि । दृहो- दृढानि । दुरः- द्वाराणि । उस्त्रियाभ्यः- धेनुभ्यश्चिद्रश्मिभ्यः ।
वि- विशेषेण । और्णोत्- उद्धाटितवान् । अङ्गिरस्वान्- उपासकमन्त्रबलयुक्तः । ऊर्वात्- समूहात् ।
गाः- धेनूश्चिद्रश्मीन् । असृजः ॥६॥

पप्राथ क्षां महि दंसो व्युश्वीमुप द्यामृष्वो बृहदिन्द्र स्तभायः।

अधारयो रोदसी देवपुत्रे प्रत्ने मातरा यही ऋतस्य॥ ६.०१७.०७

महि- महता । दंसा- दशनिन । उर्वी- विस्तृताम् । क्षाम्- भूमिम् । वि- विशेषेण । पप्राथ-
पूरितवान् । ऋष्वः- महात्मा सन् । इन्द्र । बृहत्- महत् । द्याम्- नभः । स्तभायः- स्तम्भितवान् ।
प्रत्ने- पुराणे । यद्ही- महत्यौ । ऋतस्य- प्रकृतिनियत्याः । मातरा- निर्मात्र्यौ । देवपुत्रे- दिव्ये ।
रोदसी- द्यावापृथिव्यौ । आधारयः ॥७॥

अध त्वा विश्वे पुर इन्द्र देवा एकं तवसं दधिरे भराय ।

अदेवो यदभ्यौहिष्ठ देवान्स्वर्षाता वृणत इन्द्रमत्र ॥ ६.०१७.०८

अध- अथ । इन्द्र । त्वा- त्वाम् । पुरः- प्रत्यक्षतः । विश्वे- सर्वे । देवाः । एकम् । तवसम्-
बलिनम् । भराय- निर्वाहाय । दधिरे- धृतवन्तः । यत्- यदा । अदेवः- अन्यकारभूतो वृत्रः । देवान् ।
अभ्यौहिष्ठ- अभिगतवान् । स्वर्षाता- युद्धे । इन्द्रम् । अत्र । वृणते- देवा वरणं कुर्वन्ति ॥८॥

अध द्यौश्चित्ते अप सा नु वज्राद्वितानमद्वियसा स्वस्य मन्योः ।

अहिं यदिन्द्रो अभ्योहसानं नि चिद्विश्वायुः शयथे जघान ॥ ६.०१७.०९

अध- अथ । सा । द्यौः । चित्- अपि । ते- तव । स्वस्य- स्वकीयस्य । मन्योः- मननस्य । द्विता-
द्विधाभूतात् । वज्रात् । भियसा- भीत्या । अनमत्- ववन्दे । इन्द्रः । अभ्योगसानम्-
अभिगन्तारम् । अहिम्- वृत्रं मूलशक्तिधाराणामावारकम् । विश्वायुः- सर्वनरहितः सन् । शयथे-
मरणाय । नि जघान- हिंसितवान् ॥९॥

अध त्वष्टा ते मह उग्र वज्रं सहस्रभृष्टिं ववृतच्छताश्रिम् ।

निकाममरमणसं येन नवन्तमहिं सं पिणगृजीषिन् ॥ ६.०१७.१०

अध- अथ । उग्र- उद्गूर्ण । येन वज्रेण । ऋजीषिन्- आर्जवसम्पन्न । निकामम्-
आत्मजयविश्वासरहितम् । अरमणसम्- अभिगन्तृमनसम् । नवन्तम्- शब्दं कुर्वाणम् । अहिम्-
वृत्रम् । सम्- सम्यक् । पिणक्- पिष्टवानसि । तत् । महः- महत् । सहस्रभृष्टिम्- अनन्तधारम् ।

शताश्रिम्- शतपर्वाणम् । वज्रम् । त्वष्टा- तनूकरणदेवता सूर्यः । ते- तुभ्यम् । ववृतत्-
न्यवर्तयत् ॥१०॥

वर्धान्यं विश्वे मरुतः सजोषाः पचच्छतं महिषाँ इन्द्र तुभ्यम् ।

पूषा विष्णुस्त्रीणि सरांसि धावन्वृत्रहणं मदिरमंशुमस्मै ॥ ६.०१७.११

विश्वे- सर्वे । मरुतः- प्राणविशेषाः । सजोषाः- सहृदयाः । यम् । वर्धान्- अवर्धयन् । इन्द्र । अस्मै-
एतस्मै । तुभ्यम्- ते । वृत्रहणम्- आवरणनाशकम् । मदिरम्- आनन्दकरम् । अंशुम्- रसम् । त्रीणि
सरांसि- त्रिषु सरोवरेषु भूर्भुवःसुवरादिषु । धावन्- उपकल्पयन् । शतं महिषान्- प्रभूतानि महान्ति
चित्तभावनानि । विष्णुः- स्वरश्मिना व्याप्तो धर्मभूतज्ञानेन वा । पूषा- पोषकः सूर्य
आत्मेत्याध्यात्मिके । पचत्- पक्वमकरोत् ॥११॥

आ क्षोदो महि वृतं नदीनां परिष्ठितमसृज ऊर्मिमपाम् ।

तासामनु प्रवत इन्द्र पन्थां प्रादर्यो नीचीरपसः समुद्रम् ॥ ६.०१७.१२

नदीनां क्षोदः- जीवोदकम् । महि- महत् । आ वृतम्- आवरणेन बद्धम् । परिष्ठितम्- स्थगितम् ।
असृजः- बहिर्निःसारितवान् । अपामूर्मि- जीवोदकतरङ्गमुद्धाटितवान् । इन्द्र । तासाम् । पन्थाम्-
मार्गान् । प्रवतः- प्रवणानकरोः । अपसः- जीवोदकानि । समुद्रम्- अर्णवं हृदयसमुद्रमुद्दिश्य ।
नीचीः- प्रवणाभिमुखीः । प्र- प्रकर्षेण । अर्दयः- अगमयः ॥१२॥

एवा ता विश्वा चकृवांसमिन्द्रं महामुग्रमजुर्यं सहोदाम् ।

सुवीरं त्वा स्वायुधं सुवज्रमा ब्रह्म नव्यमवसे ववृत्यात् ॥ ६.०१७.१३

एव- एवम् । ता- तानि । विश्वा- सर्वाणि । चकृवांसम्- कुर्वन्तम् । महाम्- महान्तम् । उग्रम्-
उद्गूर्णम् । अजुर्य- जरारहितम् । सहोदाम्- शक्तिदम् । सुवीरम् । स्वायुधम्- शोभनप्रहरणम् ।
सुवज्रम्- वज्रपाणिम् । इन्द्रमभिलक्ष्य । नव्यम्- अभिनवम् । ब्रह्म- मन्त्रम् । अवसे- रक्षायै ।
आववृत्यात्- आवर्तयतु ॥१३॥

स नो वाजाय श्रवस इषे च राये धेहि द्युमत इन्द्र विप्रान्।

भरद्वाजे नृवत इन्द्र सूरीन्द्रिवि च स्मैधि पार्ये न इन्द्र ॥ ६.०१७.१४

इन्द्र । सः- असौ त्वम् । द्युमतः- द्युतिमतः । विप्रान्- मेधाविनः । नः- अस्मान् । वाजाय- बलाय ।

श्रवसे- अतीन्द्रियश्रवणोपलक्षितदिव्यानुभूतये । इषे- सदेषणायै । राये- दानयोग्यसम्पदे । च ।

धेहि- धारय । इन्द्र । भरद्वाजे- दत्तहविष्के स्तुवति । सूरीन्- विदुषः । नः- अस्मान् । नृवतः-

मनुष्यवतः । कुरु । नः- अस्मान् । पार्ये दिवि- श्रेष्ठे ज्योतिषि । एधि ॥१४ ॥

अया वाजं देवहितं सनेम मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ ६.०१७.१५

अया- अनया । देवहितम्- देवक्षेमकरम् । वाजम्- बलम् । सनेम- सम्भजेम । शतहिमाः-

शतायुषः । सुवीराः । मदेम- हृष्याम ॥१५ ॥